

Л. В. МІХНЕВИЧ

Людмила Володимирівна Міхневич, кандидат юридичних наук, доцент, докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МІЖНАРОДНИЙ ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ І ПРАВА: НЕРЕАЛІЗОВАНИЙ ПРОЕКТ НАУКОВОЇ УСТАНОВИ

Суспільне життя України перших десятиліть ХХ ст. характеризується зародженням основ громадянського суспільства та демократизацією всіх його сфер. Одним із проявів цих процесів була реалізація низки громадських ініціатив в освітній та науковій сфері, зокрема заснування навчальних закладів новаторського типу, просвітницьких центрів, наукових товариств та установ. Серед таких інноваційних проєктів був Київський юридичний інститут, заснований у 1917 р. професорами Університету св. Володимира В. І. Синайським і М. І. Мітіліно, та згодом перетворений в Міжнародний інститут соціології і права. Особливістю цього закладу було те, що він розглядався, по-перше, як спеціальний навчальний заклад юридичного профілю, а, по-друге, як наукова установа для проведення серйозної наукової розробки суспільно-юридичних наук, законодавства та окремих питань місцевого права. В умовах панування правового нігілізму за радянської влади інститут як навчальний заклад був ліквідований. Однак він продовжив свою діяльність як суто наукова установа з метою розробки питань соціології – «вивчення суспільного життя як такого» та права – «вивчення суспільного життя через норму».

Тож цікавим і актуальним видається аналіз досвіду діяльності Міжнародного інституту соціології і права як наукової організації, виявлення його науково-дослідницьких функцій, особливостей організації наукових пошуків та результатів наукових розробок його співробітників.

За радянських часів історія діяльності Київського юридичного інституту та його правонаступника Міжнародного інституту соціології і права спеціально не досліджувалася. Єдиною публікацією про заклад радянської доби є брошура «Киевский юридический институт. Потребность в нем, его задачи, организация и обозрение преподавания», що видана у 1918 році¹. У сучасній літературі перші короткі згадки про цей заклад були вміщені в книзі «Юридична наука і освіта на Україні»² та «Юридичній енциклопедії»³. Наукову розвідку історії Київського юридичного інституту здійснила автор даної публікації, опублікувавши попередні результати своїх пошуків у спеціальній статті⁴. Проте досі питання організації наукової діяльності інституту як наукової установи не вивчалася.

Насамперед зазначимо, що згідно зі ст. 1 Статуту Київський юридичний інститут діяв не лише як навчальний заклад, а й як наукова корпорація, тобто формувався особливий структурний підрозділ, метою діяльності якого був розвиток суспільно-юридичних наук, зокрема сприяння законодавству розробкою окремих питань місцевого права Росії⁵. Наукова корпорація об'єднувала почесних попечителів, дійсних членів, членів-співробітників, останніх згодом стали називати член-кореспондентами. Доречно зауважити, що такий поділ наукових співробітників був притаманний не навчальним закладам, а й науковим установам. Особи, відомі своїми працями чи особливим вкладом у розвиток інституту, обиралися радою інституту почесними попечителями. Дійними членами, зазвичай, були його викладачі чи запрошені до праці відомі вчені. А в члени-співробітники зараховувалися особи, що надали чи могли в майбутньому надати інституту послуги в науковій чи навчальній діяльності⁶.

Усі члени корпорації об'єднувалися у наукові секції, в межах яких і організовувалися галузеві наукові дослідження. І вже під час засідання ради інституту 13 листопада 1918 р. була утворена судова секція та обрано її склад⁷. Не складно помітити, що представництво секції було більш ніж переконаливе – це були кращі наукові сили Києва. Дійсними членами стали: голова цивільного департаменту Судової палати П. О. Ананьєв, видатний юрист, вчений та судовий діяч, сенатор С. К. Гогель, міністр юстиції гетьманського уряду, відомий спеціаліст із кримінального права та кримінології, сенатор М. П. Чубинський, Державний секретар в уряді П. П. Скоропадського, сенатор С. В. Завадський, товариш міністра юстиції, сенатор Я. М. Затворницький, товариш прокурора Судової палати Л. А. Зубилевич, суддя Судової Палати О. Д. Щербак, Секретар цивільного відділу Округного Суду П. Л. Горецький, старший нотаріус М. О. Соф'їн, а також провідні київські професори: І. О. Базанов, М. М. Катков, М. І. Мітіліно, М. М. Паше-Озерський, В. І. Синайський, приват-доценти Є. М. Кулішер та А. Е. Кристер.

У межах судової секції формувалися: семінарії, практикум, технікум та спеціальні курси додаткової освіти. Фактично це була спеціальна науково-практична школа права, де юристи з вищою освітою удосконалювали свої знання. Кожний структурний підрозділ секції мав свої чітко визначені цілі. Наприклад, семінарії діяв для осіб, які планували пов'язати своє життя з наукою, готуючись до професорських посад під керівництвом провідного вченого. Тобто підкреслювався суто науковий характер його діяльності. Фактично

науковий семінарій був призначений для наукової праці професорських стипендіатів чи, скажімо, був аналогом сучасної аспірантури. До речі, яскраві талановиті особистості професори М. М. Катков, В. І. Синайський, М. І. Мітіліно, М. П. Чубинський, М. М. Паше-Озерський, І. О. Базанов та приват-доцент Є. М. Кулішер виявили бажання стати наставниками молодих вчених. Допоки нам не вдалося встановити прізвища молодих дослідників, які розпочали такі заняття в семінарії. Але достеменно відомо, що в кошторисі інституту на 1919 р. були закладені кошти для двох таких стипендіатів та окремі кошти на їх закордонні наукові відрядження.

Натомість заняття в практикумі, технікумі та на спеціальних курсах мали навчально-практичний характер, тобто формувався своєрідний інститут підвищення кваліфікації. Практикум являв собою широку казуїстику під керівництвом теоретиків та практикуючих юристів. Технікум давав знання юридичної техніки. Спеціальні курси запроваджувалися для досвідчених правників, які бажали підвищити свою освіту⁸.

Невдовзі була розроблена й програма таких занять, які мали розпочатися вже 20 січня 1919 року. Зокрема, практику планували проводити за двома напрямками: цивільне право і процес та кримінальне право і процес. Про свої наміри вести практичні заняття з цивільного права заявили кілька вчених. Професор І. О. Базанов планував читати вчення про суб'єкт, об'єкт і юридичні угоди, сенатор С. В. Завадський – казуїстику з питань сімейного та спадкового права, сенатор Я. М. Затворницький для своїх занять обрав судову практику з цивільних справ, професор М. М. Катков – казуїстику з речового права, професор М. І. Мітіліно – практичні заняття зі страхового права. Натомість практику з кримінального права і процесу планували вести: приват-доцент Є. М. Кулішер («Судове слідство, вирок і його опротестування»), сенатор М. П. Чубинський («Казуїстика з кримінального судочинства. Вчення про докази») та член Судової палати О. Д. Щербак («Практичні заняття з кримінального процесу. Майнові злочини»).

Практичні навички юридичного діловодства мали здобувати на заняттях з техніки судочинства. Так, Голова цивільного департаменту Судової палати П. О. Ананьєв та Секретар цивільного відділу Окружного Суду П. Л. Горецький зголосили вести техніку цивільного судочинства. Сенатор С. К. Гогель мав знайомити з ходом процесу за реальними справами, старший нотаріус М. О. Соф'їн – із нотаріальним діловодством, а товариш прокурора судової палати Л. А. Зубилевич планував читати «Техніку попереднього та судового слідства».

Досить цікавою була й оголошена тематика спеціальних курсів професора І. О. Базанова «Вотчинно-іпотечний режим в праві західноєвропейських держав і в Росії»; сенатора С. В. Завадського «Приватні провадження в цивільному праві»; приват-доцента А. Е. Кристера «Тлумачення цивільних законів. Нові течії в доктрині і практиці»; приват-доцента Є. М. Кулішера «Касаційне судочинство з кримінальних справ»; професора М. І. Мітіліно «Інститут страхування»; професора М. М. Паше-Озерського «Попереднє судочинство (попереднє слідство і віддання під суд) в сучасному науковому висвітленні і законодавстві»; професора В. І. Синайського «Нова течія в праві цивільному»; сенатора М. П. Чубинського «Новітня течія в галузі кримінального права і законодавства»; сенатора С. К. Гогеля «Основи кримінального процесу за Судовими Статутами 20 листопада 1864 р. в їх дійсному здійсненні в різних частинах процесу».

Проте заявлені плани діяльності важко було реалізувати. Після приходу до влади більшовиків у Києві на початку 1919 р. частина членів секції змушені були залишити місто, а згодом й емігрувати з країни (С. К. Гогель, М. П. Чубинський, С. В. Завадський, Я. М. Затворницький).

Невдовзі й Київський юридичний інститут зазнав реорганізації. На його базі був утворений Міжнародний інститут соціології і права, який на перших порах зберіг функції як навчального закладу, так і наукової установи. Окрім власне введення до навчальних планів циклу соціологічних дисциплін, найближчим завданням наукової корпорації стала організація досліджень соціології України в галузі праці і соціального забезпечення та відкриття при інституті соціологічного товариства⁹. Згодом корпорація зазнала й зовнішніх структурних змін. У її складі були відкриті науково-правова (голова президії М. М. Катков, товариш голови М. П. Василенко) та науково-соціологічна секції (голова президії Д. М. Койген, товариш голови Є. М. Кулішер)¹⁰.

Чергова реорганізація інституту відбулася вже навесні 1920 року. За розпорядженням Управління Вищою Школою інститут як навчальний заклад був ліквідований, натомість засновувалася наукова установа «Соціологічний інститут наукових досліджень» (щоправда, офіційно й далі використовували назву – Міжнародний інститут соціології і права). Співробітниками нової установи мали стати колишні професори та викладачі інституту з науковим ступенем і працями, а всі інші вважалися асистентами та лаборантами. Нових співробітників мали обирати таємним голосуванням після обговорення відгуків про їхні наукові праці¹¹.

Уже 30 червня 1920 р. відбулося організаційне засідання, на якому обговорювалася доповідь професора В. І. Синайського про основні положення інституту та план наукових занять на 1920 рік. Необхідність існування самостійного інституту соціології і права пояснювалася майже повною відсутністю вітчизняних соціологічних досліджень. На відміну від західних країн, де функціонували відповідні товариства, інститути та десятки спеціалізованих видань, у Росії розвиток соціології обмежувався викладанням науки в кількох навчальних закладах. Між тим, в умовах згортання правових досліджень, зумовленого загальним негативним ставленням до юриспруденції як прислужниці царського режиму, такий інститут був спробою зберегти юридичні наукові сили. Саме тому головною метою діяльності Міжнародного інституту соціології і права як наукової установи стало здійснення наукових пошуків у галузі соціології та допоміжних наук і, особливо, науки права. Разом із тим планувалося надавати знання у зазначеній галузі бажаним їх отримати і, водно-

час, підготувати нових працівників та поширювати серед населення соціологічні знання у загальнодоступній формі¹². Оскільки наголошувалося, що головна мета інституту скоріш збігається з цілями Академії наук, ніж з цілями університету, то за ним закріплювався статус наукової установи.

Для досягнення головної мети у структурі інституту соціології і права формувалися кабінети, які об'єднували наукові семінари. Відповідно до плану наукових занять на 1920 р. відкривалися три кабінети: 1) кабінет з вивчення живого права з двома семінарами: з вивчення судового права переважно права народних судів з цивільних і кримінальних справ у Києві і провінції та з конфліктного права у справах конфліктних комісій переважно в м. Києві; 2) кабінет з вивчення професійного побуту, який об'єднував: залізничний семінар для дослідження побуту залізничників за матеріалами житлово-будівельного відділу, семінар шкільного побуту, для досліджень соціально-економічного становища студентства та учнів народних шкіл та семінар робітничого побуту й інтелігенції; 3) кабінет соціально-економічний, який включав аграрний семінар для вивчення матеріалу щодо землекористування селян, товариств та інших колективів і семінар з дослідження нових форм громадськості, створених революційною епохою¹³.

Керівником кабінету призначався провідний учений, який, окрім власне організаційних функцій та індивідуальної творчої діяльності, мав редагувати та готувати до друку наукові праці співробітників. Обиралися й керівники семінарів, які безпосередньо організували наукові пошуки, залучаючи до них постійних та тимчасових працівників.

Вищим колегіальним органом управління інституту були загальні збори всіх співробітників (збиралися щонайменше раз на семестр). В обов'язки зборів входило загальне керівництво науковою діяльністю установи, вироблення програми наукових пошуків (план обов'язкових досліджень затверджувався зборами на рік, але учені могли проводити й добровільні (індивідуальні) розвідки), відкриття нових кабінетів і семінарів, а також контроль та облік результатів наукової діяльності. Збори обирали президію, яка здійснювала поточне управління установою та діяла у складі голови, товариша голови, трьох секретарів та керівників-учених. Вирішення всіх господарських питань передавалося господарському комітету в складі голови президії, його товариша, секретаря та завідуючих кабінетами¹⁴.

Інститут як самостійна установа міг організувати та брати участь в міжнародних соціологічних з'їздах, утворювати наукові товариства, публікувати праці своїх співробітників, засновувати власні періодичні видання та всіляко сприяти розробці соціологічних знань¹⁵.

Вибори президії відбулися на тому ж засіданні 30 червня 1920 року. Головою став В. І. Синайський, товаришем голови – М. І. Мітіліно, вченим секретарем М. М. Катков, а секретарем президії – П. Л. Горещький. Були сформовані й підрозділи установи. Щоправда, замість проєктованих кабінетів утворили три секції: загальної соціології (голова Д. М. Койген), праці і творчості (голова М. І. Мітіліно) та вивчення побуту і установ (голова М. М. Катков). Безпосередні наукові дослідження, як і планували, проводилися в семінарах, що діяли в межах секції і очолювалися відповідальними керівниками, яких обирала секція¹⁶. Таким чином, не зважаючи на постійне реформування установи, склад її членів залишався більш-менш сталим, здебільшого це були викладачі реформованого Київського юридичного інституту.

Насправді утворення такої наукової установи було більш ніж амбітним планом. Втім, на жаль, реалізувати його повною мірою не вдалося. Та й відшукати результати наукової праці, принаймні колективної, теж досить важко. Щоправда, вдалося встановити, що в березні-квітні 1920 р. учасники семінару «живого права» вивчали архів Київського народного суду. Ними були опрацьовані справи за цивільними позовами чотирьох дільниць. У яких умовах проводилася ця робота, свідчить той факт, що вже в квітні під час евакуації з Києва зібрані матеріали з двох дільниць були втрачені. Однак решта даних лягли в основу рукопису професора В. І. Синайського «Народний суд з цивільних справ на початку його існування в м. Києві. Судово-соціологічний нарис» (1920 р.). Вдалося відшукати і його лекцію «Нове вчення про цивільне право», підготовлену для судової секції. Деякі індивідуальні наукові розвідки окремих співробітників схоже також можна зарахувати до результатів діяльності установи. Так, тематика кількох робіт з селянського права В. І. Бошка перекається з цілями аграрного семінару. Ймовірно, в межах тематики семінару з вивчення професійного побуту здійснені і його ж розвідки про професійні організації. Однак це лише наше припущення.

Отже, навіть в дуже складних умовах та за негнурного часу діяльності інституту її засновники залучили до вирішення правових проблем потужні наукові сили. Тому варті уваги, як видається, результати співробітників інституту, які можуть бути цікавими та актуальними для відновлення історії становлення правових досліджень ранньої радянської доби.

¹ Киевский юридический институт. Потребность в нем, его задачи, организация и обозрение преподавания. – К. : Т-во «Печатня С. П. Яковлева», 1918. – 20 с.

² Юридична наука і освіта на Україні / [авт. кол. : Ю. С. Шемшученко та ін.] ; АН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького. – К. : Наук. думка, 1992. – 300 с.

³ Усенко І. Б. Київський юридичний інститут / І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук // Юридична енциклопедія. – К. : «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2001. – Т. 3. – С. 98–99.

⁴ Міхневич Л. В. Київський юридичний інститут: сторінки з історії вищої юридичної освіти / Л. В. Міхневич // Зб. наук. праць «Науковий вісник НУБіП України». – К., 2012. – № 173. – Ч. 2. – С. 29–35.

⁵ Устав Киевского юридического института. – К. : Типография «Прогресс», 1918. – 16 с. – С. 3.

⁶ Устав Киевского юридического института... – С. 7.

⁷ Протокол засідання совета інститута от 13 ноября 1918 г. // Державний архів м. Києва (Далі – ДАК). – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 20.

⁸ *Синайский В. И.* Что, наконец, нужно сделать для правильной постановки юридического образования / В. И. Синайский // Право и жизнь. – 1918. – № 4. – С. 7.

⁹ Протокол засідання Правління Міжнародного інститута соціології і права от 1 ноября 1919 г. // ДАК. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 6 – Арк. 96.

¹⁰ Протокол засідання совета Киевского юридического института от 14 мая 1920 г. // ДАК. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 31.

¹¹ Протокол засідання Соціологічного інститута научних досліджень от 30 июня 1920 г. // ДАК. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 33–34.

¹² Основные положения института социологии и права в Киеве и объяснительная записка к ним // Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського. – Ф. 145. – Спр. 104. – Арк. 2.

¹³ План научных занятий в Институте социологии и права в 1920 г. // ІР НБУВ. – Ф. 145. – Спр. 107. – Арк. 1.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Основные положения института социологии... – Арк. 8.

¹⁶ Протокол засідання Соціологічного інститута... – Арк. 33–34.

Резюме

Міхневич Л. В. Міжнародний інститут соціології і права: нереалізований проект наукової установи.

Статтю присвячено аналізу організації наукової діяльності вчених-юристів Міжнародного інституту соціології і права та його попередника Київського юридичного інституту. З'ясовано особливості внутрішньої структури інституту як наукової установи академічного типу, зокрема формування наукових підрозділів (секцій, кабінетів, семінарів), обрання керівних органів і співробітників та визначення їхніх дослідницьких завдань. Зазначено особливості планування систематичних колективних правових досліджень, названо напрями наукових пошуків співробітників, зокрема в галузі цивільного права і процесу та кримінального права і процесу. Встановлено персональний склад членів судової секції та співробітників інших підрозділів установи. Виявлено окремі результати колективної та індивідуальної діяльності вчених – співробітників інституту.

Ключові слова: Київський юридичний інститут, Міжнародний інститут соціології і права, наукова установа, секція, цивільно-правові та кримінально-правові дослідження.

Резюме

Михневич Л. В. Международный институт социологии и права: нереализованный проект научного учреждения.

Статья посвящена анализу организации и научной деятельности ученых-юристов Международного института социологии и права и его предшественника Киевского юридического института. Выявлены особенности внутренней структуры института как научного учреждения академического типа, в частности формирование научных подразделений (секций, кабинетов, семинаров), избрание руководящих органов, сотрудников и определения их исследовательских задач. Указаны особенности планирования систематических коллективных правовых исследований, названы направления научных изысканий сотрудников, в том числе в области гражданского права и процесса и уголовного права и процесса. Установлен персональный состав членов судебной секции и сотрудников других подразделений учреждения. Выявлены отдельные результаты коллективной и индивидуальной деятельности ученых – сотрудников института.

Ключевые слова: Киевский юридический институт, Международный институт социологии и права, научное учреждение, секция, гражданско-правовые и уголовно-правовые исследования.

Summary

Mikhnevich L. International Institute of Sociology and Law: untapped project for research institution

This article analyzes scientific activities organization of lawyers-scientists from the International Institute of Sociology and Law and its predecessor Kyiv Institute of Law. The main aspects of the internal structure of the Institute as an academic type research institution were identified, in particular scientific units: such as sections, rooms, workshops; managing board and employees election, identifying their research scope. The author pointed out the aspects of collective legal studies consistent planning, enumerated directions of scientific staff search, namely in the field of civil law and procedure, as well as criminal law and procedure. A massive research on the judicial members personnel and other department employees of the institution was held. This led to discovery of particular collective and individual collaboration results of scientists from this Institute.

Key words: Kyiv Institute of Law, International Institute of Sociology and Law, academic institution, section, civil and criminal research.